
Razmišljanja in razpravljanja

Prejeto 19. 8. 2013

Janko Pleterški*

Država dveh domovin: historiografski premislek

1 Uvod

Oglašam se vnukom iz svojega mlina starejših občanov ob porazni diagnozi političnega položaja v Sloveniji, ki jo je napisal Vlado Miheljak ob razcepljenem praznovanju našega dneva državnosti 2013. Berem »... tako preprosto več ne gre:« Prav vsakič v tem času pride do iracionalnega prepira, mislim na proslavo dneva državnosti. Teme, o katerih se prepirajo, sicer niso iracionalne. So stvar temeljnega premisleka, kdo smo, kaj hočemo, iz česa izhajamo. Iracionalni so vložki o razhajanju. Lahko bi kdo očital, da se lahkotno zabavamo in naslanjamo nad nemočjo države in njenih proslav. A dejstvo je, da smo država dveh domovin. Država ni točka identifikacije, ampak zgolj domena lokacije. V isti državi Sloveniji stanujeta dve domovini, ki imata malo skupnega. Pravzaprav je edino, kar ju povezuje, vzajemni prezir, sovrašтво in enako nevedni politični eliti. In prav na proslavah se ta temeljna razlika, ki presega celo tradicionalni srednjeevropski kulturni boj, razgali do obisti.« (Država dveh domovin, Mladina, 28. junij 2013).

Če se bo kdo čudil, da se oglašam, in zamahnil z roko nad preprirom »starih prdcev«, ga vabim, naj le še enkrat prebere navedeni odlomek in razmislek o teži dogajanja za njegov današnji čas, za njega samega in za vse njegove.

Dobro, toda zakaj prav jaz, ki sodim v ropotarnico in storim uslugo drugim in sebi, če molčim? Seveda gre tudi za moj osebni razlog, za nasledek stare in zastarele osebne prizadetosti, o kateri pa sem izgubil že dovolj besed. Toda zdaj hočem ob diagnozi Vlada Miheljaka opozoriti na nekaj, kar ostaja vsa leta samoumevnost, o kateri premišljati ni ne primerno ne dostojno, kar pa po mojem znanju in prepričanju potrebujemo za dober začetek terapije diagnosticiranega bolezenskega stanja Slovenije danes.

Naša slabost za nas same in za našo podobo pred svetom je, da ne zmoremo sprejeti dediščine svoje domovine, edine, ki nam je na voljo. Celovstajniki se v svojem zanosu raje povzdigujejo nad levico in nad desnico, namesto da bi začeli sprejemati dediščino, ali bi to vsaj poskusili. Da bi našli, kaj je takega, kar je človeku v oporo pri

* akademik, dr., redni univ. prof. v pokoju, SAZU, Novi trg 3, SI-1000 Ljubljana

novih potrebah in prizadevanjih. Videti je treba, da so kompromitirane elite svojo moč in dobiček vedno črpale iz nečesa vrednega, kar obstaja v ljudeh. To je treba venomer iskati in najti kot energijo, ki lahko pomore uspehu novih pobud. Za tak namen in s stališča in z izkušnjo odsluženega zgodovinarja hočem v tem prispevku opozoriti, da se vsi, ki mešajo godljo dveh domovin v isti državi, naslanjajo, mor-da tudi nevede, na zmoto, ki žal tiči že kar v koncepciji tistega nadvse uglednega slovenskega nacionalnega programa, ki je bil objavljen v zdaj že zgodovinski 57. številki Nove revije februarja leta 1987 (NoR 57). Že tam so namreč v imenu svoje upravičene zahteve po novi samoodločbi za državo, ki bo utemeljena na demokraciji, zašli v neko zmoto. V svoji zagnanosti so prepolovili slovensko zgodovino na dvoje, v zgodovino pred njimi in v zgodovino, ki so jo začinjali sami. Iz prve so izčrtali tisto, v čemer se je najbolj odražala prav tista v ljudeh obstoječa in delujoča tvorna moč, ki je bila odločilni dejavnik v zgodovini naše države. Izvrgli so dokaz državotvorne zmožnosti ljudi, ki se je udeležila v predhodni samoodločbi, v tisti, ki se je zgodila v letih druge svetovne vojne na slovenskih tleh. To izvrženje ni bilo samo zgodovino-pisna pomota, to je bila konceptualna zmota pobudnikov nove državotvorne volje.

Odrpelo se je vprašanje, ali gre z novostjo volje in hkratnim zanikanjem enkrat že izpeljane samoodločbe tudi za preklic pravice, ki je sicer priznana kot trajna, a zdaj le s pogojem, da ni bila kompromitirana s svojo odločitvijo za po novem programu nezakonito revolucijo. Ker pa zgodovine za nazaj ni mogoče spreminjati, je preostala le možnost, da se spremeni domovina te neveljavne samoodločbe. Ali gre torej v novem programu za uresničenje možnosti, da se ustvari domovina, ki bo imela nov začetek zgodovine? Če bi takrat avtorje NoR 57 to vprašali, bi najbrž vprašanje zavrnil kot nesmiselno. A ker takšno vprašanje ni bilo domišljeno in izrečeno, tudi ni bil izrečen jasen nikalni odgovor in vprašanje je ostalo virulentno.

Pozneje pa se je zmota uzakonila celo v ustavi in danes je možno, da v Sloveniji proglašča dvojnost domovine, kdor koli hoče, če je le politično dovolj močan.

Mislim konkretno, da se je program NoR 57 docela po nepotrebnem že v svojem izhodišču obesil na zanikanje Avnoja in s tem tudi na zanikanje v Avnoj vgrajemega sklepa Kočevskega zbora. S tem je preklical dejstvo, da se je v letih druge svetovne vojne in po njej kakšna slovenska narodna samoodločba sploh dogodila. Skratka, postavil se je na stališče, da tisto, kar se je zgodilo, ni pripadlo niti zgodovini, ki bi bila res naša, niti domovini, ki bi mogla biti res naša.

2 Nova revija številka 57

V NoR 57 so februarja 1987 objavljeni »Prispevki za slovenski nacionalni program«. Namen avtorjev torej ni bil prispevati kaj k hudourni tekoči polemiki tistega časa v Jugoslaviji in Sloveniji, ampak je bila zastavljena beseda o programu! O slovenski in nacionalnodržavni prihodnosti! Za vso dogledno prihodnost, tudi za današnjo Slovenijo, ki jo mi še doživljamo.

Glede na tedanji politično krizni položaj, poln negotovosti tudi glede osebne varnosti avtorjev, je razumljivo, da so pisci v svojih formulacijah najraje ostajali dvo-

umni. Vendar so bile jasne temeljne črte ponujenega koncepta novega narodnega, ali po njim ljubšem izrazoslovju, nacionalnega programa, in ostajajo tudi danes jasne in nedvoumne. Ni dvoma, da ima prav Tine Hribar, ko pravi, da je bilo iz prispevkov za novi nacionalni program razvidno, da sta se pri Novi reviji zavzemanje za nacionalno samostojnost in pa zavzemanje za parlamentarno demokracijo že od vsega začetka razvijala(i) vstric, in da je šlo pri očitkih o nacionalizmu vsekakor za pomoto, če že ne za namerno podtikanje (Posvet SAZU 1994, 280). Mislim, da sem to sam že takrat vsaj približno tako dojemal. Ta hip pa se mi zdi lepo, da tudi on priznava možnost pomot v debati, kar pomeni, da obstaja tudi možnost, da bi kdo tudi med avtorji NoR 57 mogel kakšno svojo takratno pomoto danes vsaj še enkrat premisliti in jo morebiti celo po dolgih letih popraviti.

Ponujenega gradiva še nisem vsega dodobra prebral, ko me je Ciril Zlobec povabil, naj se udeležim diskusije o njem v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva. In udeležil sem se je ter povedal svoje osebno mnenje glede tistih vprašanj, za katera sem se čutil strokovno pristojnega, saj so uredniki sami terjali razpravo na ravni ekspertiz! Tega ne bom zdaj ponavljal. Kar sem povedal, je bilo do zdaj že trikrat objavljeno, dvakrat v Delu in enkrat v dokumentaciji same NoR. In niti ne skušam zdaj za nazaj kritizirati celote prispevkov. Ne vem niti, ali je med tem to kdo že poskusil. Hočem le opredeliti s svojega današnjega vidika svoj pogled na v začetku omenjeno zmoto NoR 57 v zvezi z zgodovino slovenskih narodnih samoodločb.

Najprej naj dodam, da sem se v svojem strokovnem delu, seveda spodbujen tudi osebnonazorsko, trudil, široko obravnavati temo "povezanosti družbenega z narodnim vprašanjem" (Andrej Rot), ter da je jedro mojih del misel, da ima svoje mesto v zgodovini vsak narodov emancipacijski dejavnik, vrednostno razumljen skozi njegovo ravnanje, ki je v različnih zgodovinskih položajih pogojevalo uresničenje temeljne pravice do samoodločbe. Da torej v tem smislu vidim strnjen pomen državnopravnih prelomov v letih 1918, 1945 in 1991 (Jurij Perovšek).

Šlo je – in gre še danes – za vprašanje, ali obstaja, kakor to imenujem, verižna strnjenost pomenov vseh treh prelomov, pa čeprav so jih politično vodile popolnoma različne sile. Leta 1918 sile slovenskega političnega katolicizma, 1945 sile OF pod vodstvom KPS, 1991 pa morda še najbolj moč politično različno usmerjenega ljudstva, željnega demokratičnih sprememb in odprtosti v svet.

V tisti razpravi se mi je upiralo, da bi si Slovenci in Slovenija v svoj narodni program zapisali nalogo, da bodo zanimali pravico do samoodločbe Makedoncem, Črnogorcem, Bošnjakom, in da bi to hoteli zato, da popravijo glavno strukturno napako obstoječe jugoslovanske federacije. Domneval pa sem, da predlagatelji nameravajo iz Jugoslavije izstopiti. Zakaj potem še hočejo segati v bodočnost preostanka? In to s popravkom, za katerega sem vedel, da je pri srcu velikosrbskim nacionalistom četniške provenience. Tisti čas ga je v Srbiji – pač preformuliranega v memorandumu Srbske akademije znanosti in umetnosti (SANU) – prevzemala celo že večinska frakcija komunistov pod vodstvom Slobodana Miloševića. Danes vemo, da bi samostojna Slovenija, če bi se v svoji zunanji politiki v tej točki držala koncepcije programskih zamisli NoR 57, postala soodgovorna za Srebrenico. In najbrž bi dolgo ostala brez

veleposlanikov v samostojni Podgorici in Skopju. Pač bizarna zмота v nacionalnem programu, bi lahko rekli danes, ko vemo, da se to na srečo ni zgodilo. Ampak to je bila že takrat tako očitna nepremišljenost, da je ostala komaj opažena. Ob navdušenju, da si Slovenci krojimo svoj lastni narodno-nacionalni program, in to proti komaj še »brcajočemu« enoumnemu režimu, in razen tega še v jasno vidni nameri odločiti se za demokracijo, se je ta bizarna zмота tedaj v javnosti nekako izgubila kot nekaj odvečnega. Kot nekaj tako nevrednega pozornosti, da je zмота preprosto štrbunknila v javno pozabo doma in v svetu. In tam za vselej obležala! Samo to je omogočilo, da je Slovenija te dni na Brdu promotor in ponosna gostiteljica zahodno-balkanske spravne konference.

Ni pa brez škode v pozabi obležala neka druga zмота v ponujenih programskih prispevkih. Zмота, ki se je bo javnost očitno morala šele ovesti, čeprav njene posledice že dolgo in vse bolj nejevoljno občuti na svoji koži. Ta zмота žal ne more več ostati z molkom pokopana in danes terja novega premisleka. Nemara premisleka celo koga izmed avtorjev NoR 57.

V teh prispevkih so namreč avtorji pravico do narodne ali nacionalne ali ljudske samoodločbe pravzaprav zanikali tudi Slovincem in Slovenkam, celi »kokoški« od Prekmurja do Primorja. Za nazaj, in s tem tudi za sproti, so jo zanikali, ko so izničevali načelno neugaslost, trajnost, permanenco takšne pravice. Resda so to počeli v upravičeni ihti za prebuditev volje za novo samoodločbo, a vendar zmotno izničujoč zgodovinsko avtentičnost, legitimnost, zakonitost predhodne, v zgodovini nedvomno izvedene samoodločbe. S to zмотo so Slovence v očeh današnjega sveta zavestno prikrajšali za ugled in lastno samozavest zgodovinskega naroda.

Kako se je to zgodilo in se dogaja še danes?

Ni bilo in tudi danes ni toliko kočljivo, da je France Bučar program pisal s svojega mnenjskega stališča, češ da sta revolucija in ves sistem tedanje federativne Jugoslavije nekaj nezakonitega, ampak to, da je takšno mnenje spreminjal v narodno programsko terjatev. V slovenski narodni program je vnesel točko, da je treba obenem z novo samoodločbo iz slovenske narodne zgodovine izčrtati predhodno slovensko samoodločbo. Izčrtati jo z njenimi državnopravnimi tvorbami vred kot nezakonito, in to vbrizgati nazaj kot nekakšen rehabilitativni serum pod kožo svoje domovinske preteklosti. Kakor da tvorbe in dosežki te samoodločbe ne bi nikoli obstajali. Logično bi bilo stopiti od njihovih narodu očitno koristnih in samoumevnih dosežkov kritično razumevajoče naprej. Vsaj tako kakor so pisci prispevkov v svoji isti sapi izpovedovali na prav neverjetno domišljav in hkrati ignorantski način svojo lastno ozemeljsko »saturiranost« v okviru obstoječih meja obstoječe Socialistične republike Slovenije. Stopiti od obstoječih dosežkov naprej bi bilo logično in zgodovinsko verodostojno, saj kaj drugega v realni politiki niti ni bilo izvedljivo. Toda v državljanski zavesti je tu po NoR 57 ostal nekakšen, lahko bi rekli nameren, programiran primanjkljaj.

Gotovo je bil tak primanjkljaj čustveno zadovoljiv za mnoge od kompartijskega totalitarizma prizadete državljane, politično pa zanesljivo priročen avtorjem NoR 57 za pridobivanje soglasja političnih somišljenikov, zlasti pa glasnikov v svetovni vojni

poražene kolaboracije. Toda kako naj potem državljani Slovenije sploh še doumejo zgodovino države, domovine, kako naj potem svobodni polnovredno sodelujejo v demokratičnem odločanju? Namenoma jim je s svojskim zidom, ne berlinskim, temveč antikontaminacijskim, čistunsko pravoverniškim, zagrajeno spoznanje, da je enotnost ljudstva na plebiscitu 1990 nastala, najprej in odločilno s prelomom v političnem stališču dotedanjih revolucionarjev, ko so privolili v politično svobodne volitve in z njimi v novo nacionalno samoodločbo. To se je zgodilo v marcu 1990 in s tem je bil sprejet program NoR 57 v obeh temeljnih točkah, o katerih govori Tine Hribar. Mimo tega je potem vsa nadaljnja leta potekal boj na čistunskem zidu. Ali bo to res ostal zid med dvema domovinama in dvema odlomkoma iste zgodovine? Mar je to bil namen piscev NoR 57?

Gotovo je tudi ta boj potekal in še traja v različicah. Vsem je sicer skupno zanihanje samoodločbe 1945. V današnjem žargonu bi lahko rekli, da rdeči zvezdi v zgodovini ne priznavajo pravice do državotvornosti. Variante so v gledanju na pravico rdeče zvezde do puške za odpor proti okupatorjem. O tem se 1987 še ni zdelo primerno izrekati. Poudarek je ostajal na programski zahtevi po demokraciji kot brezpogojnem temelju nacije.

A ko je bil potem v marcu 1990 ta pogoj sprejet, se je žal izkazalo, da protagonisti programa NoR 57 menijo, da zahteva po demokraciji ni bila postavljena brez zahteve po dodatnih pogojih, ter da samo tako pogojevana pravica lahko obvelja kot zares pravilna pravica v naši deželi.

Že izvršeno temeljno dejanje demokratizacije lahko pridobi polno priznanje le s pogojem, da preklic avnojske samoodločbe za nazaj obvezno obvelja v pojmovanju narodne in državne zgodovine ter kot edino demokratično tudi za naprej. S tem je končno osamosvojena demokratična Republika Slovenija postala legitimna le pogojno v očeh tistih, ki politično živijo od vlaženja gobe, ki naj s table izbriše rdečo zvezdo.

Začelo se je skupno »navijanje« medvojne in sedanje desnice za Drugo republiko, ki si bo pravo legitimnost s tem brisanjem šele pridobila. Skupno tudi zato, ker se je nadaljeval molk o tem, kaj pomeni zgodovinopisno konstruiranje zasebnega »protipartizanskega tabora« v statistiki slovenskih žrtev v drugi svetovni vojni. Pač v imenu tihega ali pa tudi čedalje glasnejšega, zdaj že brezčasnega antikomunizma kar tako.

Nič ni pomagalo, da so po opravljenih prvih demokratičnih parlamentarnih volitvah mnogi dobronamerniki upali zagledati v spravni maši na Rogu z besedo Tineta Hribarja še en »konec državljanske vojne«. Namesto tega so na Rogu v začetku julija 1991 sicer doživeli sproščujoče priznanje krivde storilcev poboja ter sploh obžalovanje storjenega zla žrtvam v vseh »hudih jamah«. Niti najmanj pa ne tam niti kje drugje niso dočakali obžalovanja svoje krivde in prošnje za odpuščanje v jamah ležečim pokojnikom s strani tistih, ki so jih žrtvovali posebnemu namenu. Niso jih priznali za svoje žrtvovance, da bi pomagali celiti srčne rane tudi njihovim svojcem. In tako ostaja do danes.

Katera slepota povzroča, da se v politiki naroda ne da in ne da uvideti, da je konec revolucionarnega totalitarizma, konec »državlanske vojne«, napočil s soglasjem vseh

o izvedbi demokratičnih parlamentarnih volitev v aprilu 1990. Kaj je krivo, da je ta konec v politiki skrepenel v spomin na nekakšno zgolj tehnično, proceduralno epizodo? Zakaj ne opažamo, da je tedaj nastopil odločilni trenutek demokracije?

Ne brez kančka ponosa povem, da sem bil v trenutkih tega preloma v naši zgodovini še vedno član predsedstva Socialistične Republike Slovenije, in da je to predsedstvo na peti dan marca 1990 sprejelo izjavo o državljanski umiritvi (spravi), v kateri je mogoče prebrati: »Ne ozirajte se na osebni odnos posameznih državljanov in posameznih njihovih skupin do dogajanj v preteklosti, ki je stvar njihovega prepričanja, je treba izhajati iz dejstva, da se je zgodovina dogodila, da je spremeniti ni mogoče.«

Toda mi tu živimo s politiko, ki se ne more otresti skušnjave, da ne bi demokraciji še danes in jutri zarisovala omejitve s tem, da avtentičnosti dogajanj v preteklosti postavlja pogoje za nazaj, in ki zahteva, naj bi jo predrgučili po željah posameznikov ali njihovih skupin. Rdeči zvezdi je to opletanje pridobilo kar nov simbolni pomen. V slovenski politiki postaja ona simbol tistega opletanja s prastrahom, ki naj bi ga izganali iz zgodovine, predno si dopustimo demokracijo. Seveda iz tiste zgodovine, ki jo prav mi, izbranci, pišemo za nas same, da bi naši privrženci lažje odkrivali in razkrinkovali sovražnike naše prave Slovenije danes. Ta v astrologiji utemeljeni politični zvezdni postopek bi morda lahko elegantno poimenovali za »betelgezofobijo«. Po imenu Betelgeze, zvezde na nebu z najmočnejšim rdečim sojem. O tem nas je gimnazijce še pred vojno poučil naš profesor kozmografije Silvo Breskvar. Zdaj sem si njeno žarečo rdečo barvo ogledal še na Googlu.

Torej, betelgezofobija!

Ona v državi varuje drugo, edino pravo domovino. Tisto brez pregrešne narodne samoodločbe Slovencev v letih 1941–1945, ki je bila zgolj zarota komunistov, odkritih in tistih, ki so se skrivali za špansko steno Osvobodilne fronte in antifazišma! Že ves čas niso bili nič drugega kakor levi fašisti!

Spominjam se, kako je tistega februarja 1987, na koncu debate o Prispevkih za slovenski nacionalni program, predsedujoči Ciril Zlobec nekako roteče vprašal navzoče avtorje: »Pa saj se bomo o tej naši slovenski stvari na koncu že nekako sporazumeli?« In spominjam se, s kakšnim pomilovalnim smehljajem mu je odločno odkimaval Dimitrij Rupel. Takrat je Rdeča zvezda pač še sevala na našem državnem nebu. A danes nad nami vsemi miglja le še Betelgeza. Tam daleč med nebeškimi zvezdami na nebu, v veselje duhovom nebeškim in upajočim ljudem na naši zemljici. Tudi o njej poje stara, lepa in v svoji iskrenosti večni človekov up oznanjajoča božična pesmica Idričana Leopolda Belarja (1828–1899). Še vedno mi zveni v spominu iz mladih let:

*Glej, zvezdice božje // migljajo lepo, // odprto široko // je sveto nebo. //
Duhovi nebeški // se z raja vrste, // prepevajo slavo, // na zemljo hite.
Obljuba predavna // postala je res, // Zveličar je rojen // ljudem iz nebes.
Pri ubogih pastirih // na slamci leži, // si revščino izvoli // ponižnost uči.
O srečne dušice, // ki njega dobe, // z nebeško tolažbo // jim polni srce.
Le k njemu hitimo, // saj rad nas ima, // zaupno odkrijmo // mu rane srca.*

Kolikokrat se je v zadnjih letih med Slovenci oglašil up o rešitelju države in njenih ljudi iz gospodarske krize in politične razdvojenosti, bi nam danes lahko povedali le

žvižgači. Celo politiki obeh taborov ponavljajo za pogajalskimi mizami, da je upanje tisto, ki zadnje umira. Ali ni sprejemljiv simbol tega dejavnika, v zgodovini nedvomno najdaljšega trajanja, človeškega upanja, rdeča zvezda – Betelgeza? Upe zbujajo celo tistim, ki bi jo na Zemlji radi ugonobili ...

Nikogar ne sprašuje, nad kom miglja. Mi sami moramo vedeti, da z astronomsko neugasljivostjo obseva – rahlo, rahlo, rahlo – tudi Slovenijo, svojeglavo, v sicer vsega vajeni Evropi, edinstveno domovino treh samoodločb v zgodovini 20. stoletja, samorastniških, od nikogar podarjenih. In mi jo danes, to svojeglavko, še potrebujemo. Mar ne?

Ko sem še tik pred vojno pri nas počitniško pešočil po Makedoniji, sem videl, da tam ljudje odkimajo, kadar hočejo pritrčiti. Pravici Makedoncev do samoodločbe so avtorji »prispevkov« NoR 57 v Ljubljani pred leti odkimavali. Seveda se dandanes oklepajo veličine svojega programa. Brez popravkov. Kar odkimavajo, pa če so pripombe tudi upravičene. Pa vendar bi se danes najbrž kdaj z odkimavanjem raje podali v Makedonijo. Gotovo ob vprašanju, ali imajo Makedonci pravico do samoodločbe. In malce kot za šalo, a z grenkim priokusom, se sprašujem, ali se bodo vedno selili pod Markovo kale, kadar jih bo kdo še kaj podobnega vprašal glede Slovencev? Glede njihove samoodločbe, izbojevane v letih 1941–1945? Ali pa bodo občemeli v tisti stavbi nekdanje kranjske nemške hranilnice na nekdanji Knafljevi ulici (danes Tomšičeva v Ljubljani), kjer smo vsi tvegali razpravo o NoR 57?

S privolitvijo na izvedbo skupščinskih volitev po pravilih pluralne, strankarske demokracije ter s svojim geslom »Evropa zdaj!« je dotedanja stranka revolucije sprejela in začela uresničevati osnovni strateški, resnično programski cilj NoR 57! Namreč, demokratični državni sistem in novo narodno samoodločbo na njegovi podlagi. Tisti dan so nastopili dnevi zelene pomladi. Privolitev vseh v izvedbo skupščinskih volitev po načelih parlamentarne demokracije v marcu 1990 je dejansko zasekala tisti prelom, katerega je pozneje, v že izvoljeni skupščini njen predsednik France Bučar po svoje in zase označil kot »konec državljske vojne«.

Toda častilci dejanja NoR 57 so medtem in v nadaljnjem pomešali programske zahteve z obveznosto določene interpretacije vprašanja, kdo je v zgodovini imel prav. S tem je sprejetje zahtevane norme bodočega ravnanja, sprejetje in udejanjenje programa, v naprej dobilo kar nov pogoj. Pogoj, ki mu je bilo treba zadostiti pred priznanjem, da je bistvo programa doseženo. Pogoj je bil politično strankarski in omogočil je znano strankarsko stališče, ki pravi: Priznam ti, da si demokrat in da priznavaš demokratičnost moje domovine le, če si politično naš, ali, še bolje, naravnost moj.

Ali ni tja vodila logika poti, po kateri so krenili akterji NoR 57, in to od tistega trenutka naprej, ko so dediči ZKS marca 1990 sprejeli obe temeljni postavki programa NoR 57? In ali si niso prav glavni med akterji NoR 57 na tej poti simbolno postavili kažipot v vratarnici predsedstva Republike Slovenije z Batovo vrečko? Simbolno po mnenju komentatorke Mete Roglič v Dnevniku letos 26. junija kot začetku brezkončne politične razklanosti v odnosu do naše državnosti?

Kažipot, katerega roka še vedno kaže v isto smer in je še vedno tudi Janševa? Prav malo ob tem pomeni dejstvo, da mi je bila s to roko prisoljena klofuta, zaslužena z mojim nastopom v debati o NoR 57. Vnukom pripovedujem o tem.

3 Zgodbe o Cirilu Žebotu

Ob tem vzporedna zgodba o Cirilu Žebotu, ki je bil še pred vojno desna roka Lamberta Ehrlicha, po smrti le-tega konec maja 1942 in do konca vojne ter še dolgo po njej vodilni glasnik slovenskega klerofašističnega antikomunizma. Po koncu vojne bi ob mirovni konferenci raje delil Slovenijo, kot pa jo videl združeno v Titovi Jugoslaviji. Toda v sedemdesetih ga je zamikalo, da bi se vrnil v politiko na domačih, slovenskih in jugoslovanskih tleh. Ob svoji odločitvi za vrnitev je spoznal nujnost, da revidira svoja stališča in da najprej prizna legitimnost in zakonitost slovenske samoodločbe 1945 za vstop v jugoslovansko federacijo. Videl je, da tega ni mogoče speljati na političnem temelju kolaboracije s fašizmom v času druge svetovne vojne, niti ne na tezi slovenske politične emigracije, ki je to kolaboracijo nepremakljivo upravičevala s svojim antikomunizmom, zdaj všečnem tudi Zahodu v hladni vojni, kar je za emigracijo seveda pomenilo tudi manifestativno zavračanje Avnoja. V okviru takšnih svojih preudarkov je Žebot tvegval popoln in dramatičen prelom s koncepcijo emigratskega slovenskega katolicističnega vodstva. Napisal je pismo washingtonskemu škofu in ugovarjal postavitvi spominske table v slovenski kapeli katedrale, ki bi označevala pokojnega škofa Rožmana, njegove svetovalce in domobrance kot žrtve komunizma. Poučil je Američana, da gre za protizavezniške kolaborante s fašističnimi državami iz časa druge svetovne vojne in ne za žrtve komunizma. Jeseni 1987 pa je Ciril Žebot – očitno ne vedoč, da zdaj že nasprotuje predlogu NoR 57 – zapisal, da je socialistična republika Slovenija suverena država z ustavno zajamčeno pravico do odcepitve, ki si tega že doseženega položaja ne bo več pustila odvzeti. Žebot pojasnjuje, da se je (avnojska) Jugoslavija drugače razvijala kot pa ZSSR (Neminljiva Slovenija, str. 18–21).

Ob tem bi se lahko vprašali, ali so avtorji NoR 57 Žebota prehiteli, ali pa so se z zanikanjem Avnoja in samoodločbe postavili v čakalno vrsto za njim ter ob bok reprezentantom totalitaristične stare domobranske pravde. Tako se spraševati je danes morda malce smešno. Nikakor pa ni smešno vprašanje interpretacije samoodločbe iz leta 1945 v koncepciji NoR 57. Dandanes bi Sloveniji bilo treba odpreti prav to vprašanje, če hoče odkloniti blodnjo o dveh domovinah v isti državi.

4 Badinterjeva presoja

Gre za to, da presežemo na način, kakor to zmorejo zgodovinski narodi, tisto najglobbo razklanost Slovenije, ki jo čedalje bolj moreče in vse bolj hromeče občutimo. Ne gre za to, da bi izsilili za vse obvezen odgovor na vprašanje, kdo vse je v preteklosti imel ali ni imel prav. Gre za to, da bi zmogli zdajle, ta hip, in morda tudi še jutri, tvorno razmišljati, kako že od danes naprej živeti v prihodnje. Zaživeti namreč kot

zgodovinski narod. Tega še ne znamo in o tem nismo (še) pripravljeni premišljati. Komu gre zasluga za to, da smo sprejeli ustavo Slovenije, kakor da gre za osvojeno deželo in ne za našo domovino? S slepo pego v njej za pojav naroda, ki je na svoji – v Evropi edinstveno težavni poti – zmogel po dveh samoodločbah (1918 in 1945) še tretjič (1991) odločiti o sebi s stališča človekove svobode. Te svoje izpričane zgodovinskosti dojeti sami ne znamo, pa čeprav smo prav to ne tako davno že doživeli. Pač v tujih očeh! Nam samim, neposredno prizadetim, za čuda neopazno.

Ozrmo se na dogajanje, ko je šlo za to, da svet prizna našo državno samostojnost, našo tretjo samoodločbo. Oglejmo si enkrat vsaj sporočilo o videni naši zgodovinskosti, ki veje iz odrešilnih sklepov komisije Roberta Badinterja! Nisem mednarodni pravnik, celo prebirati ta dokument mojim očem ni več mogoče, toda moj spomin zgodovinarja mi na prvem koraku pove ključno dejstvo. Komisija se ni obremenjevala s presojanjem ne prve ne druge slovenske samoodločbe 1918 in 1945. Za izhodišče svojih državnopravnih presoj je vzela položaj, ustvarjen z razvojem ustavnih sklepov druge, se pravi položaj po ustavi SFRJ 1974. To se ne izraža le s priznanjem osamosvojenosti Slovenije v mejah SR Slovenije, ampak tudi z določitvijo pravic osamosvojenosti Slovenije do nasledstva po SFRJ.

Seveda je to strokovna tema, ki potrebuje strokovne obdelave, a meni se zdi mogoče in nujno že zdaj nekaj reči o celoti za premislek današnjega dne. Ali ni mogoče pomiriti se z mislijo, da je bilo prav končanje revolucije z novo samoodločbo za državno samostojnost in s tem za prehod na parlamentarni, demokratični sistem prva in odločilna točka narodnega (nacionalnega) programa? Nikakor pa ni mogla in ne more biti stvar tega našega programa niti nova revolucija niti zmaga kontrarevolucije, pa tudi ne preklicevanje dotedanjih samoodločanj naroda, ljudstva ter izčrtavanje njihovih udejanjanj iz zgodovine, njeno žaganje.

Koristno bi bilo, da enkrat pozorneje preučimo sklepe Badinterjeve komisije o priznanju slovenske osamosvojitve. In premislimo, kaj po analogiji pomenijo za našo lastno videnje svoje zgodovine. Tukaj seveda ne zmorem več kakor nekaj opazanj.

Prvič: Ta meddržavna pravna komisija je v svojih sklepih stvarno vzela za izhodišče odločanja položaj, ki ga je ustvaril Avnoj (vključeno Kočevski zbor), oz. nadaljnji ustavni razvoj njegovih načel.

Drugič: Izključila je možnost, da bi katera izmed držav, ki so nasledile SFRJ, izrabila dogovorjeno (avnojsko s slovensko) samoodločbo narodov kot pravico celotne Jugoslavije za samo sebe.

Tretjič: Ni dvomila o subjektih v letih 1943–1945 storjenih narodnih samoodločb, ne o posameznih, ne o vseh skupno.

Četrtič: S tedaj izvršenimi samoodločbami utemeljenim državam, obstoječih in že skoraj pol stoletja združenih v federacijo, je zdaj, po izvršeni novi samoodločbi, vsaki izmed njih priznala, neposredno in stvarno, v celotnem njihovem ozemeljskem obsegu značaj suverene, neodvisne države.

Petič: Izključila je možnost, da bi se katera štela za naslednico neke posebej obstoječe suverenosti Jugoslavije kot celote in s tem zaničala tudi obstoj takšne nadfederalne suverenosti Jugoslavije.

Šestič: Odrekla je možnost, da bi se uveljavili ozemeljsko novo določeni subjekti nove samoodločbe na območju razpuščajoče se SFRJ.

Sedmič: Prav avnojska struktura državnih subjektov, določena v imenu samoodločbe vsakega in vseh narodov, je bila s tem še posebej potrjena.

Osmič: Komisija ni govorila o (komunistični ali celo zgolj zgodovinski, Titovi) revoluciji. Brez besed je vprašanje o bodoči družbeni in politični usmeritvi prepustila vsaki posamezni nasledstveni državi. Brezpogojno, njej in vsem njim.

Devetič: Revolucij, ki so se zgodile v preteklosti, pa so njihova vprašanja ponekod še obstajala, ni v ničemer povezovala z upravičenostjo nacionalnih samoodločb, ne starih ne novih.

Desetič: Čeprav je popolnoma jasno, da je komisija sama izhajala iz (zahodnjaških) načel demokracije, je svoje sklepe izpeljevala iz državnopravnega stanja, definirane v ustavi SFRJ 1974.

Enajstič: Takšno priznanje dejstva in ustavne veljave narodnih samoodločb na ozemlju Jugoslavije, izvršenih v času druge svetovne vojne, je obveljalo tudi pri pogodbenem dogovoru o gmotnem nasledstvu SFRJ. Ni šlo za način, ki bi bil primeren za likvidacijo posledic odcepljanja novih držav od nekdanje državne celote (po zgledu nekdanje udejanjene »itio in partes« habsburške monarhije, ki je nekoč nastala z dinastičnimi ženitvami po načinu »et tu felix Austria nube«, in ne s samoodločbami), temveč za razhod subjektov, ki so se nekoč s svojimi samoodločbami združili kot že državni.

Republika Slovenija je mednarodno obveljala s svojo nerazžagano zgodovino. Ne z odžaganim koncem, ki se z njim nekateri pri nas še vedno le z njim istovetijo kot s svojim začetkom. Brez opravljene refleksije celote v NoR 57 polemično navrženega slovenskega nacionalnega programa še venomer omogočajo drugim nekaternikom, da oni srkajo slast in oblast iz (brez)zgodovinske enolončnice. Komu bo vse to res ostalo v čast in slavo?

5 Samoodločba ljudstva?

Končno omenjam neko opažanje, zajeto iz našega današnjega, povstajniškega položaja. Težišče aktualnega političnega zanimanja se izraža tudi tako, da se že obravnavane in znane teme začno v besedilih imenovati z nekim novim imenom.

Na levisi se glede samoodločbe vse manj govori o pravici naroda in vse bolj se omenja pravica ljudstva. Seveda je v zgodovini ljudstvo kot nosilec sprememb res primarno. Šele v moderni dobi, ko se pojavlja narod kot družboslovni in obenem politični fenomen, se začenja dvojnost pri tem, ko skušamo videti in razumeti, kaj ali kdo je v vsakokratnih osvobodilnih gibanjih težiščni nosilec sprememb. Ali narod ali ljudstvo. Težava je seveda tudi v definiranju obeh pojmov, ki se v dobršni meri stvarno, tudi v posameznikih, prekrivata. Pri ljudstvu je težišče namer določeno z demokratično tendenco v družbenem dogajanju, pri narodu pa gre težiščno za pravico do samoodločbe v smislu suverenosti naroda med drugimi narodi. Danes se govori najglasneje o pravici do samoodločbe ljudstva, torej, kdo nosi oblast v (že suvereni)

državi. Subjekt pravice do samoodločbe pa je mogoče politično definirati v obeh smislih, ali pa se tudi zadovoljiti s sklicevanjem na državo. A dejansko je ves čas v imenu pravice enega subsumirana tudi pravica drugega, četudi imensko drugače definiranega. Lahko bi rekli, da gre za vzajemno subsumiranje naroda in ljudstva. To je mogoče v konkretnih političnih programih tudi razpoznavati in razločevati. Toda do neke mere gre pri tem le za uporabo variant teoretičnih politoloških artikulacij. V dogajanju zgodovine pa to ne gre tako zlahka.

Izločevanje, separata identifikacija težišč nista izvedljiva, četudi uporabimo metodo različnega artikuliranja, poimenovanja tega, kar se je dogodilo. Če govorimo o NOB, je eno, če govorimo o socialni revoluciji, pa mislimo morda na kaj drugega. Toda oboje je lahko vključeno v isto dogajanje v istem narodu oz. v ljudstvu istega območja. In med seboj pojmovno in dejansko subsumirano. Različni so lahko odtenki težiščnih ciljev vsakega izmed aktualnih dejanj v gibanju, ki se dogaja, a subsumiranost obeh težišč ostaja. Tudi v političnih in družbenih spremembah, ki so jih ta zgodovinsko pogojena gibanja prinesla, ostaja subsumiranost razpoznavno navzoča. Danes se nekaterim zdi, da samo naštevaje posameznikov svojih zaslug za osamosvojitve Slovenije ne zadostuje več za prepoznavo, ali so namere in interesi teh posameznikov pravniji za namere in interese vstajniškega nastopa, ki poudarja svojo ljudskost. In zato ljudje zahtevajo bolj specifično določanje namer in interesov ljudstva. Predvsem ljudstva in manj naroda. Ljudstvo je v tej osamosvojeni državi predvsem bilo opeharjeno. Hoče oblast in se zgraža nad krnitvijo svoje pravice do odločanja na referendumih. Ob tem pa pred našimi očmi nastaja možnost, da tudi slovenska država, slovenski narod, izgubi suverenost, saj je svoboden, da čofota kot riba, ki je že pogoltnila trnek, ko si je v ustavo zapisala zlato fiskalno pravilo. In nekateri se pri tem izživljajo s trdivijo, da so prav nekdanji izrecni osvoboditelji ljudstva in naroda (komunisti z OF) to osamosvojeno državo izdali z vzdrževanjem rdečega monopolizma. In zato ti specializirani nekaterniki zahtevajo novo definicijo pravega interesa Slovenije (Drugo republiko).

Tako lahko nazorno vidimo, kako neko vzajemno politično izključujoče zanikanje obstoja subsumiranosti subjektov in interesov naroda in ljudstva v istem osvobodilnem gibanju, če postavljamo pogoje zgodovini za nazaj, zanesljivo vodi, če ga kdo hoče postavljati kot programski cilj delovanja danes in jutri, v razdvajanje obstoječe države. Vodi v absurdno izhodišče o obstoju dveh domovin v njej, od katerih pa je le ena »naša«.

S to ugotovitvijo bi pravzaprav lahko končal svoje razmišljanje o NoR 57. Ob vprašanju, komu naj gre danes prva beseda, narodu ali ljudstvu, pa se mi zdi potrebno omeniti neko svojo osebno izkušnjo in pripadajoče zgodovinopisno opažanje.

V prvih poletnih mesecih po vojni mi je mladostni prijatelj Bojan Štih, takrat udomačen v uredniških krogih Ljudske pravice, povedal, kako je slišal Borisa Kidriča, arhitekta Osvobodilne fronte slovenskega naroda, reči: »Imamo zdaj samo vojsko in navdušenje ljudstva, drugega nič«.

Na posvetu 1966 o OF je profesor Fran Zwitter za zgodovino izpričal, da je Kidrič še v letu 1940, ko je govoril o fašistični nevarnosti za slovenski narod, omenil, da

bi se on, če bi nastala alternativa, ali socializem ali narod, odločil za socializem, nakar sta skupaj s tudi navzočim Kardeljem izrazila prepričanje, da do tega ne bo prišlo.

In zdaj, po koncu vojne, se je Kidrič pač zavedal, morda med vsemi Slovenci tedaj najbolj, da obstaja v izvojevani, narodno revolucionarni slovenski samoodločbi subsumirana, tudi socialistična revolucija. Z drugo besedo, vedel je, da ima tisti njegov izrek »in drugega nič« velikansko težo prav v subsumacijskem značaju obstoječega ljudskega navdušenja, ki se je nanj opiral poleg vojske. Dokler je živel, je storil vse, da bi mu zadostil prav v tem pogledu. V tem naporu je zgodaj zgorel. Toda ne smemo pozabiti, da je ta njegov revolucionarni napor potekal tudi kot proces dodatne krepitve nominalno prvega vidika, to je narodnega vidika samoodločbe Slovencev in vseh drugih narodov v jugoslovanski federaciji. V boju za samostojni in neodvisni državni obstoj naroda proti kolosalnemu državnemu pritisku in idejnemu napadu stalinskega boljševizma, utelešenega v ZSSR in njenih oz. njegovih »lagerskih« zaveznikih. Groza Golega otoka je neutajljiva in nepreklicna. A prav toliko in tako tudi ta titovski odpor in reafirmacija volje, izražene v narodni samoodločbi 1945. Tisti čas je to bila prva misel udeležениh in vsem na očeh. Najvidnejši predstavnik kulturniške ustanovne skupine v Osvobodilni fronti in med NOB, predsednik IOOF Josip Vidmar, se je odločil za vstop v Zvezo komunistov.

Boris Kidrič je bil odrešen novih preizkušenj. Toda čas je ustvarjal nove potrebe in nove možnosti ter odpiral nove dileme in alternative. Nikakor ne neopazno. In s številko NoR 57 se je na začetku leta 1987 predstavil poskus novega narodnega programa, kar je pomenilo pripravo za novo izpeljavo narodne samoodločbe. Moči naroda in ljudstva, zrasle s prejšnjo samoodločbo, so se zdele zadostne. Šlo pa je za novo voljo. In tu je nastal problem, katerega sem poskusil predstaviti. To sem že povedal. Zdaj naj se ozrem še k zgodovinarju Stefanu Lusi. To je človek, ki ima prednost, da stvari pri nas doživlja in presoja stereoskopsko, z dveh gledišč, z gledišča domačina, državljana Slovenije, in obenem z gledišča pripadnika italijanske narodnosti v njej. On je edini zgodovinar, ki je opazil in tudi izrekel: »Če rečeš v slovenščini, da je partija ščitila nacionalne interese, so vsi zadovoljni. V italijanščini je slabšalno, ker so v Italiji komunisti po prepričanju bili veliki internacionalisti. Od svojega nastanka je partija (na Slovenskem) delovala kot nacionalna stranka. Nacionalno vprašanje je bilo ves čas prisotno. Boris Kidrič je v štiridesetih letih rekel, da je najprej komunist in potem Slovenec, da pa nikoli ne bi želel biti postavljen pred to izbiro. Milan Kučan na koncu pravi ravno obratno, da je najprej Slovenec in potem komunist. To je velik obrat slovenske politike. Kidrič nikoli ni bil postavljen pred to izbiro, Kučan pa.« (Dnevnik, Objektiv, 23. junij 2012)

Ali je Kučan storil prav? Sam bi rekel, da. Ker narod ni le preprosto struktura dolgega trajanja, nedvomno daljšega kakor pa katera koli strankarska formacija, ampak je tudi sam po sebi vrednota kot obstoječa skupnost ljudi, iz kakršne se v moderni dobi človekove pravice šele morejo spočenjati in razvijati. Brez te danes temeljne fragmentacije človeštva, kar direktno iz svetovne človeške množice, so človekove pravice nekaj neoprijemljivega. Glej 29. člen Splošne deklaracije človekovih pravic!

Ali pa je Kučan storil prav to, kar omenja Stefano Lusa? Tu pa ne morem pritrditi.

Predvsem, komunizem Slobodana Miloševića ni mogel biti komunizem, ki naj bi ga bil takrat Kučan zavrnil kot alternativo slovenskemu narodu. Kučan je bil z Miloševićevim komunizmom v zgodovinskem konfliktu že prej, odločilno pa z izstopom ZKS iz vrst ZKJ na 14. kongresu ZKJ januarja 1990. In to ni bila zavrnitev komunizma kot takšnega. Dodajam, da je bil ta izstop dejansko tudi zavrnitev memoranduma SANU, ki ga je Milošević smiselno posvojil. Kučan je torej v marcu s privolitvijo na demokracijo in novo samoodločbo pravzaprav ponovno storil tisto, česar aktivisti NoR 57 niso zmogli niti v letu 1990 niti kdaj pozneje, do danes. Distanciral se je ponovno od memoranduma SANU, ki je impliciral zavrnitev slovenske samoodločbe 1945 z zavračanjem Avnoja. To je eno in preprosto vprašanje. Drugo pa je vprašanje, kaj je Kučanu pomenila odločitev, po formulaciji Luse, da je najprej Slovenec, potem komunist. To ve le Kučan sam. Jaz lahko njegovo ravnanje le interpretiram. Kučan se je gotovo zavedal tistega pojava subsumiranosti naroda in ljudstva v narodni samoodločbi, ki sem jo pravkar poskusil prikazati. Vedel je, da v demokraciji narod in ljudstvo nista nujno v izključujočem razkoraku. Prej nasprotno, da obstajata kot tvorno se seštevajoča moč. Seveda, brez politične modrosti ne gre. Ta dar pa ni odvisen kar od ideologije.

Nerešen problem druge slovenske samoodločbe (1945) je bila obljubljen dosledna ljudska demokracija. Ne moremo reči, da odgovorni niso iskali njegove rešitve, se trudili zanjo doma ter se ozirali po njej po svetu. Ta samoodločba je s svojim socializmom ni našla ne tukaj ne tam. In dandanašnji čutimo, da tako še ostaja tudi po tretji. Tukaj in tam zunaj. Kakor se sploh nikoli ne ustavi, se življenje naroda, države in ljudstva tudi do 1991 kljub neuspešnosti tega iskanja ni ustavilo. Nasprotno, bilo je delovno, včasih v čem celo vrhunsko novatorsko, ustvarjalno, a padale so v imenu napredka tudi posamezne obetavne lipe. Tudi če so bile podobne tisti, ki je padla po namenu Martina Krpana. Navsezadnje je vendar bilo mogoče pričakovati, da bomo po tretji samoodločbi nadaljevali tisto, kar je bilo s trudom nabrano dobrega, in pustili za seboj, kar je bilo slabega, nerabnega ali celo zavrženja vrednega. Obojega, dobrega in slabega je bilo veliko. Domača naloga našega zdaj osamostaljenega žitja med drugimi narodi in domovinami, žitja v svetu, ki živi po normah denarja, tistega denarja, ki vlada planetu, brez milosti in brez oprijemljive odgovornosti. Brez moči ljudstva nikomur ni pomoči. Pot k tej moči, ki se je zdela še pred četrto stoletja široka in ravna, se je začuda zarasla. Medtem ko se sprašujemo, »kje so tiste stezice, ki so nekdaj bile«, in so vsaj nekoliko vodile k tej lastni moči, je treba najti vsaj smer. Storit prvi korak s tem, da končno sprejmemo dediščino zgodovine, dediščino svojih treh samoodločb, dediščino njihove ljudske moči. Samozavestno sprejeti celotno, že zato, ker drugače ne gre! »Hvala!« poreče ob sprejemu domovinske dediščine, kdor je po srcu in umu cesarost, kdor le minister, pa nič. Vsem nam pa seveda preostaja, da še naprej iščemo našo scabioso trento. Skušam jo zagledati celo ob pravljичno rahlem soju Betelgeze.